

**ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКА ПОЕМА
«БЕСІДА ЗНЕВІРЕНОГО ЗІ СВОЇМ БА»:
художній переклад на українську**

Переклад із давньоєгипетської та коментарі Миколи Луцюка

Перекладено за факсиміле, наведеним у праці Н. Goedicke (Goedicke H. The Report about the Dispute of a Man with His Ba. Papyrus Berlin 3024. – London, 1970. – 248 p.)

«Бесіда Зневіреного зі своїм ба» – один із небагатьох творів давньоєгипетської літератури (поряд із «Піснею арфіста» та «Повчанням Мерікара»), що презентує жанр філософської лірики, причому чи не єдиний текст, написаний у формі діалогу, який стане улюбленою фігурою філософських творів доби еллінської античності. Діалог ведеться між двома сутностями людини: ба (те, що умовно можна трактувати як душу у християнському світосприйнятті) і власне людиною як фізичним тілом. Це одне з небагатьох джерел позарелігійної літератури, де взагалі йдеться про ба.

Давні єгиптяни розробили своєрідну концепцію загробного існування людської особистості, виділяючи принаймні сім відомих нам із дешифрованих текстів сутностей людини: *сах* (фізичне тіло, видима його сутність, частина предметного світу), *ка* (енергетичний двійник людини, сукупність її психічних відчуттів), *єб* (серце, свідомість людини, інколи – надсвідомість, душа-сенс), *ба* (життєва сила, душа, оболонка підсвідомості, сукупність людських почуттів, бажань, емоцій), *рен* (істинне ім'я людини), *ах* (сяйво, дух) і *шут* (тінь) [10]. Головна увага в текстах заупокійної літератури («Тексти пірамід», «Тексти саркофагів», «Книга мертвих») концентрується на сутностях *ка* і *ба*. *Ка* – те, що помирає і воскресає у потойбічному світі у тому ж вигляді, який мало за життя, це – архетип життя взагалі. *Ба* – духовна сутність особистості, яку зображали під виглядом птаха (сокола) з головою людини. Під час зачаття душа перебуває поза тілом, а після смерті людина відновлюється в тілі в новій якості, бог приймає тіло, яке пройшло воскресіння, коли субстанція *ба* була виправдана на суді Осиріса [3]. В ряді текстів *ка* і *ба* вживані як синоніми, як означення покійної людини взагалі.

Текст «Бесіди Зневіреного зі своїм ба» відомий світові в єдиному папірусі – Berlin 3024, що зберігається в німецькому місті з 1843 року [21]. Написаний ієратикою¹, рукопис дійшов до нас не повністю: бракує початку, є чимало глосів, і, на думку деяких дослідників, в ньому наявні помилки переписувача. Без сумніву, Берлінський папірус є копією, про що свідчить фінальний колофон, хоча ім'я писаря не вказується². Чимало місць у тексті досить неоднозначні, а то й незрозумілі через наявність нетипових граматичних конструкцій.

¹ Ієратика (ієратичний спосіб письма) – рання форма давньоєгипетського скоропису, що виникла в часи I династії. Принципи ієратичного письма в цілому співпадали з ієрогліфічним.

² Існує досить проблематична версія з приводу авторства тексту [17].

Папірус датують початком Середнього царства (швидше за все, XII династія), однак деякі дослідники відносять текст до так званого Першого перехідного періоду (XXI–XXII ст.) [1; 15]. На сьогодні існує ціла низка наукових і літературних перекладів тексту мовами світу [2; 4; 6; 8; 9; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 22].

Через наявні лакуни, втрачений початок тексту, незвичні граматичні конструкції, унікальну термінологію, однозначного перекладу тексту, а відтак і його трактування наразі не існує [21]. Практично кожен перекладач пропонує власне інтерпретування діалогу, яке презентує широкий спектр тлумачень – від соціальних до психологічних [12; 20; 23]. В будь-якому разі перед нами дві позиції щодо потойбічного життя, представлені ба і Зневіреном. Відзначають чимало паралелей «Бесіди...» як до тексту Кохелет із ТаНаХу, відомого в християнській традиції під назвою Еклезіаста (Проповідника), так і до текстів шумерсько-аккадської літератури («Поема про безневинного страждальця», «Вавилонська теодицея») [1; 7]. Підставою для порівнянь із месопотамськими текстами послужила, без сумніву, діалогічна форма «Бесіди...» і «Вавилонської теодицеї». Однак концептуальна філософія творів, трактування причин нещастя і самотності героя, а тим паче пошуки авторами сенсу існування надто різні, щоб вести мову про прямі запозичення [5].

Текст створений в умовах системної кризи давньоєгипетського суспільства: політичний і економічний колапс, голод, вразливість держави перед зовнішніми ворогами, війни, громадянські конфлікти породили відчай і зневіру, викликали системну моральну кризу, а відтак і духовні пошуки, що спровокувало перегляд вікових релігійних догм, сприяло демократизації релігійного культу [11]. Текст не містить ні політичної, ні соціальної спрямованості, він є суто філософським діалогом між опонентами, внутрішніми боріннями людського «я».

Текст «Бесіди...» має досить чітку структуру, яка, знову ж таки, обумовлена діалогічною формою. Гармонійно поєднані прозаїчні і поетичні фрагменти тексту включають у себе також дві притчі. Вважається, що текст, крім втраченого початку, складається з таких частин [21]:

- 1) діалог Зневіреного і ба (перша промова Зневіреного і перша відповідь ба, а також друга промова Зневіреного і друга відповідь ба);
- 2) дві притчі, проголошені ба;
- 3) промова Зневіреного (чотири поетичні фрагменти);
- 4) третя промова ба.

Спроба реконструкції втраченого початку тексту видається досить довільною [2].

Початковий фрагмент зі збережених частин «Бесіди...» містить першу промову Зневіреного про його прагнення до смерті (рядки 4–30) і першу відповідь ба, який намагається утримати людину від такого рішення, говорячи про марноту земних справ, якими переймається чоловік (рядки 30–33). Далі йде друга промова Зневіреного (рядки 33–55), котрий говорить про виключну важливість заупокійного ритуалу, про продовження роду, народження дитини, яка братиме участь у здійсненні поховального обряду. У свою чергу ба

виголошує свою другу відповідь (рядки 55–67), де говорить про швидкоплинність поминального дійства, закликаючи Зневіреного думати про земне буття, а не про смерть, не надто дбати про потойбічне, яке йому непідвладне.

У другій частині наводяться дві притчі, покликані проілюструвати заявлену позицію ба. Перша притча (рядки 67–80) проголошує, що життя – велике благо людини і нещасний той, хто цього не зрозумів. Стверджується, що будь-яке життя краще за смерть. Друга притча (рядки 80–85) містить афірмацію про те, що людина повинна бути терпеливою і робити все необхідне у призначений час, мудро і смиренно сприймати тягар земного життя [8]. Без сумніву, притчі є центром оповіді з огляду на особливу увагу давньоєгипетських авторів (як і давньосхідних взагалі) до літератури премудрості, дидактики і афористики.

Третя частина містить промову Зневіреного у вигляді чотирьох поетичних текстів (рядки 85–103; 103–130; 130–143; 143–148). Перші два фрагменти присвячені життєвим негараздам і випробуванням людини, а два наступні оспівують смерть як вибавлення від них і омріяну радість потойбічного життя. Поетичні тексти включають анафори, і написані з використанням лексичних паралелізмів (перший фрагмент є паралельним до третього, а другий – до четвертого).

Фінал частини – третя відповідь ба, проголошена у прозовій формі (рядки 148–154), і колофон (154–155), де ба говорить про те, що він не покине людину на самоті і залишиться з нею після її смерті.

На сьогодні маємо кілька трактувань тексту, які інколи суперечать одне одному [21]. Ми схилиємося до думки про те, що текст є внутрішнім діалогом зневіреної людини, яка впала у відчай і шукає втіхи [14]. Ба в тексті «Бесіди...», яка презентує, безперечно, факт світської літератури, суттєво різниться від ба в канонічних релігійних текстах, насамперед у сакральній «Книзі мертвих». Попри всю суперечливість поглядів фігурантів діалогу, авторська позиція трактує ба як такого, що впевнено і цілеспрямовано протистоїть людському песимізму, здатен аргументувати людині прихований сенс земного буття, який полягає у спротиві зневірі і відчаю. Ба, який нібито повинен відстоювати переваги потойбічного існування в протигагу земному життю, знаходить слова втішання щодо сенсу якраз земного перебування людини, яке дароване й освячене богами, і людина не може на свій розсуд руйнувати плани богів щодо устрою земного світу, протиставляючи їхній волі власну. Самогубство, на наш погляд, трактується як безсумнівний гріх, за який ба нестиме покарання на суді Осиріса, і є реальна загроза для нього не бути виправданим. Ба є до певної міри відповідальним за тіло людини, він по смерті відлітає на Захід у надії з'єднатися з ка на полях Іалу (часом – Іару) – в давньоєгипетському варіанті раю. Адже лише збережене тіло забезпечить існування ба в потойбічному світі. І хоча при написанні слова «ба» використовується символ смерті, ворога, – ба відстоює право людини на життя без гріха у своїх власних інтересах. Такий погляд, безперечно вплинув на

формування більш пізніх релігійних догм (зокрема, юдаїзму і християнства) щодо неприйняття і гріховності самогубства.

БЕСІДА ЗНЕВІРЕНОГО ЗІ СВОЇМ БА

1–3...³

4–30 ...Я вуста свої відкрив відповісти моєму Ба на мовлене ним. Це нині сильніше за мене. Мій Ба не говорить зі мною. Це так тяжко, що нагадує мені чинось зневагу. Нехай не віддаляється мій Ба від мене, піклується про мене. Він же не винен, що покидає моє тіло ніби тенета. Він раніше не кидав мене в день журби. Опирається нині мені мій Ба, та я не слухаю, я прагну смерті, не зважаючи на нього, кидаюсь у вогонь, щоб принести себе в жертву, це ж не відразливо для нього. Приходить він до мене в день журби, стає проти мене на подобу плакальниці. Це дійсно той, що виходить, щоб я прийшов до нього. Мій Ба не в змозі втамувати біль життя. Утримує мене від смерті, перш ніж я до неї підійшов. Зроби бажаним для мене Захід⁴. Чи ж це так важко? Життя – невеликий відтинок часу. Навіть дерева і ті падають. Здолай зло! Припини мої муки. Хай же судить мене Тот⁵, котрий приємний богам. Мене оберігає Хонсу⁶, літописець правдивий. Ра слухає промови мої, керманич сонячного Човна. Обороняє мене Ісдес⁷ в палаці священному. Бо моє нещастя велике і буде покладене на терези. Солодкий прихисток богами таємниць тіла мого.

30–33 Мовив до мене мій Ба: «Хіба ти не людина? Ти ж бо живий! Та що з того? Дбаєш ти про життя, ніби багач могутній».

33–55 Мовив я: «Піду я у землю, ти ж, на правду, відлетиш. Не піклуватимуться про тебе. Кожен злочинець скаже: «Ти мій». Ти втихомирився. Мертве твоє ім'я живе. Там місце його спочинку. Життя на Заході приємне для серця. Слухав би мене мій Ба, мій брат невірний, погодився б він зі мною. Він мав би щастя по смерті. Я дозволяю йому піти на Захід на подобу тому, хто в своїй піраміді, і стоїть хтось живий біля поховання його. Зроблю я пристанище для тіла твого на заздрість іншому Ба, знеможеному. Зроблю я пристанище, щоб не було тобі холодно, щоб заздрив тобі інший Ба, спраглий. П'ю я воду із джерела, тримаю рослину Шаї⁸, на заздрість іншому Ба, голодному. Якщо утримаєш ти так мене від смерті, не знайти тобі місця спокою на Заході. Погодься, мій Ба, мій брате, з тим, що звершиться. Мій нащадок приносить жертви, стоятиме біля могили в день поховання, приготує місце на погребіщі».

55–67 Ба мій відкрив вуста у відповідь на сказане мною: «Як тільки згадаєш поховання, це печалить серце, викликає сльози, робить людину нещасною,

³ Втрачений фрагмент, котрий, як вважається, містив 14 рядків.

⁴ Заходом (Аменті, Аментес) єгиптяни називали «країну мертвих», оскільки саме на заході, в Лівійській пустелі заходив («помирив») бог Сонця Ра.

⁵ Тот – давньоєгипетський бог мудрості, Місяця, володар часу. Покровитель поховального обряду єгиптянина, провадив його до царства Осіріса, де брав участь у потойбічному суді і занотовував результати психостасії.

⁶ Хонсу – божество Місяця в Давньому Єгипті, сподвижник Тота.

⁷ Ісдес – один із богів Дуату (потойбічного світу), мав вигляд чорного пса. Ототожнювався з Анубісом – проводирем померлих у загробний світ.

⁸ Шаї – бог виноградної лози, втілення багатства, достатку. Ім'я Шаї згадували, коли проголошували благі побажання. Згодом Шаї стає богом, який визначав термін людського життя, означав людську долю, її присуд. Шаї був знаряддям бога Тота. Саме Шаї проводжав безгрішну душу після суду Осіріса на поля Іалу (Іару).

забирає її з дому і кидає до пагорба. Ніколи не вийдеш ти нагору, щоб узріти сонце. Будівничі з гранітного каменю вибудували зали в пірамідах прекрасних пречудово оздоблені, стали ці будівничі богами, спустили їхні жертovníки, як і в тих, хто вмер на березі, з вини живих, чий кінець омиває вода, спалює сонце – тих, до кого говорять риби при березі.

67–80 Слухай мене, на правду гоже слухати людям. Проводь гарно день, не піклуйся. Був чоловік. Зорав він своє поле, поклав врожай свій на човна і поплив човном з надією, що допливе. Побачив він, як спустилася темрява, що приніс її північний вітер. Бачив він схід і захід сонця зі своєю дружиною і своїми дітьми. Та трапилося нещастя на озері, що кишіло крокодилами, вночі, біля берега з крокодилами. Врешті вплив він і розірвав тишу, кажучи: «Не посилаю я плачу свого про ту, що народжує, що ніколи не вийде із Заходу до іншого існування, на землю. Сумую про дітей її, загублених у зародку, що побачили лик Хенті⁹ – крокодилячого бога, ще до того, як жили вони».

80–85 Був інший чоловік, зажадав він повечеряти. От жінка його відповіла йому: «Прийде вечерея, то й повечереєш». Пішов він на вулицю на деякий час. Вернувся він до свого дому, він був уже іншою людиною. Жінка його говорила, та не слухав він її. Пустим було серце прибулого».

85–103 Відкрив я уста свої,
щоб відповісти моєму Ба на сказане ним:
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж запах пташиного посліду
літнього дня під небом палючим.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж запах пійманої риби
в день лову під небом палючим.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж запах пташиного посліду
в заростях очеретяних під птицями.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж запах рибалок,
більше ніж болотяні затони,
де ті рибалють.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж запах крокодила,
більше ніж лежбище
крокодиляче на піщаному березі.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж жінка,
про яку злословлять чоловікові.
Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж дивне дитинча, про яке брешуть:
він є від суперника твого.

---

⁹ Хенті – ім'я крокодилоголового бога, який жив у потойбічному світі, у країні мертвих Дуат.

Поглянь! Огидне ім'я моє
більше ніж лежбище крокодила,
якого проклинають і бояться,
як вглядять його спину.
103–130 З ким говорити мені нині?
Брати зловмисні.
Ми, хоч і друзі,
зневажаємо один одного.
З ким говорити мені нині?
Розбещені серця. Кожен
обдирає ближнього свого.
З ким говорити мені нині?
Добре занедбане.
Лютість заволоділа кожним.
З ким говорити мені нині?
Примирилися зі злом.
Добром нехтують повсюди.
З ким говорити мені нині?
У відчаю людина через діяння лихі.
Та в усіх викликають
лишень сміх страшні злочинства.
З ким говорити мені нині?
Кожен грабує ближнього свого.
З ким говорити мені нині?
Злодій в подобі
близького друга,
а брат зробився ворогом.
З ким говорити мені нині?
Не пам'ятають минулого.
Не допомагають доброчесному.
З ким говорити мені нині?
Брати злі,
лишається чужинця полюбити.
З ким говорити мені нині?
Немає облич.
Кожен чоловік дивиться скоса на брата.
З ким говорити мені нині?
Немає більше серця,
якому міг би довіряти.
З ким говорити мені нині?
Немає поборників правди,
земля полишена
на прибічників зла.
З ким говорити мені нині,

за браком близького друга.

Хоч приводь чужого,

щоб довіритися йому.

З ким говорити мені нині?

Нема того, з ким раніше втішався.

З ким говорити мені нині?

Я переповнений горем

через нестачу близького друга.

З ким говорити мені нині?

Зло уразило землю.

Немає йому кінця й нема краю.

130–143 Смерть мені нині

подібна зціленню хворого,

подібна виходу з неволі на волю.

Смерть мені нині

на подобу запаху мирра,

на подобу сидінню під шатром вітряного дня.

Смерть мені нині

подібна запаху лотоса.

Подібна до сидіння на березі п'янкому.

Смерть мені нині

подібна росяній дорозі,

подібна поверненню людини з мандрів до дому свого.

Смерть мені нині

подібна проясненню неба,

подібна людині, що відкриває незнане раніше.

Смерть мені нині

подібна почуттям людини,

що дім свій узріла після довгих років полону.

143–148 Направду, той, що туди перейде,

під виглядом бога живого

каратиме грішника за справи його.

Воістину, він стоятиме в сонячному човні

і офіруватиме найкраще до Храму.

Воістину, той, котрий там,

перебуватиме мудрецем.

Не відвернеться він від розмови з Ра,

перед тим, як звернеться Він.

148–154 Мовив мені Ба мій: «Облиш своє невдоволення, мій товаришу, мій брате. Жертва твоя на вогні краща за боротьбу твою з життям, як сказав ти. Люби мене тут. Прямуєш ти в бік Заходу. Бажаєш ти дістатися Заходу. Піде тіло в землю. Воскресну я після того, як втомишся ти. А тоді зробимо ми разом житло».

154–155 Сталося так від початку до кінця, як знайдено в написі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимов В.В. Древнеегипетский текст «Разговор разочарованного со своим ба» и библейская Книга Екклезиаста. – Труды Минской Духовной Академии, №8 / В. Акимов. – Жировичи, 2010. – С. 106–127.
2. Беседа разочарованного со своей душой (Пер. И. С. Кацнельсона и Ф. Л. Мендельсона) // Фараон Хуфу и чародеи. Сказки, повести, поучения древнего Египта / Беседа разочарованного со своей душой – М., 1958. – С. 225–231.
3. Египетская книга мёртвых / Египетская книга мертвых. – Харків, 2013. – 288 с.
4. Египтологический сборник (Форум / Чтение текстов / Читаем «Разговор разочарованного») [Электронный ресурс] / Египтологический сборник – Режим доступа: http://www.egyptology.ru/cgi-bin/board_show.pl?bid=21;tid=501#tid501.
5. Ключков И. С. Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время / И. Ключков. – М., 1983. – 208 с.
6. Лурье И. М. Беседа разочарованного со своим духом // Труды Отдела Востока Государственного Эрмитажа. Т. 1 / И. Лурье. – Ленинград, 1939. – С. 141–153.
7. Луцюк М.В. Вавилонська поема «Про безневинного страждальця»: художній переклад на українську [Електронний ресурс] / Синопис: текст, контекст, медиа, 2014, № 3 (7) / М. Луцюк. – Режим доступа: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/99/87#>
8. Мещерский Н. А. К переводу «Беседы разочарованного со своим духом» // Записки коллегии востоковедов, II, 2 / Н. Мещерский. – М., 1927. – С. 365–372.
9. Разговор разочарованного со своим Ба (пер. М. И. Эндель) // Солнечное сплетение № 14–15 / Разговор разочарованного со своим Ба. – Иерусалим, 2001.
10. Рак И. В. Легенды и мифы Древнего Египта / И. Рак. – СПб: Нева, 1997. – 192 с.
11. Тураев Б. А. История Древнего Востока в 2-х т. Том 1 / Б. Тураев. – Ленинград, 1936. – 340 с.
12. Францев Ю. П. Философское значение «Беседы разочарованного» // Древний Египет: Сб. статей / Ю. Францев – М., 1960. – С. 206–213.
13. Debate between a Man Tired of Life and His Soul // Ancient Egyptian Literature: An Anthology. Translated by John L. Foster / Debate between a Man Tired of Life and His Soul. – University of Texas Press, 2001. – P. 55–63.
14. Dispute between a man and his Ba // The Context of Scripture. Vol. III. Archival Documents from the Biblical World. Editor William W. Hallo / Dispute between a man and his Ba. – Leiden-Boston: Brill, 2003. – P. 321.
15. Erman A. Gespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Philosophisch-historische Klasse / A. Erman. – Berlin, 1896.
16. Faulkner R. O. The Man who was Tired of Life // JEA (Journal of Egypt. Archeology). Vol. 42 / R. Faulkner. – London, 1956. – P. 21–40.
17. Goedicke H. The Report about the Dispute of a Man with His Ba. Papyrus Berlin 3024 / H. Goedicke. – London, 1970. – 248 p.
18. Man Who Was Weary of Life / Transl. V. A. Tobin // The Literature of Ancients Egypt. An Anthology of Stories, Instructions, Stelae, Autobiographies, and Poetry. Third Edition. Edited and with an introduction by William Kelly Simpson. With translations by Robert K. Ritner, William Kelly Simpson, Vincent A. Tobin, and Edward F. Wente, Jr. Yale University Press / Man Who Was Weary of Life. – New Haven & London, 2003. – P. 178–187.
19. Misanthrope // The Sacred Books and Early Literature of the East. Vol. II: Egypt / Misanthrope. – New York-London, 1917. – P. 92–96.
20. Scharff A. Der Bericht über das Streitgespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele // Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. – Munchen 1937 / A. Scharff. – S. 1–68.
21. Spirina S. Some aspects of translation and interpretation of «The Dispute between a Man and his Ba» (Papyrus Berlin 3024) // Древний Египет. Сборник трудов Ассоциации по изучению Древнего Египта «МААТ». Вып. II. – М.–СПб., 2006. – С. 137–141.

22. Two Aspects of Death: From the «Dialogue of a Man with His Soul» // Parkinson R. B. Voices from Ancient Egypt. An Anthology of Middle Kingdom Writings. – London, 1991 / Two Aspects of Death – P. 132–133.

23. Williams R. Reflections on the Lebensmüde // JEA. Vol. 48. – 1962. – P. 49–56.

Переклад надійшов до редакції 27.02.2017

Прийнято до публікації 25.03.2017